

Melegh Attila:

A migrációs fordulat és Kelet- Európa *Globális történeti szociológiai elemzés*

Akadémiai Doktori értekezés, 2022, Budapest 412 oldal.

A külső forma jellemzésével kezdve: voluminózus doktori munka 412 oldalából a leíró-elemző szövegtest 296 oldal, ami 16 szerzői ív, amelyen kívül 77 táblázat és több tucat adatbázis mutatja meg a forrásoldal gazdagságát, a felhasznált irodalom jegyzéke pedig 42 oldalt tesz ki, túlsúlyban angol nyelvű irodalmával. A forrásanyag impozáns, hiteles anyagokat tartalmaz és dolgoz fel, majd elemez tovább, forrásoldaláról ellenőrizhetően.

A doktori munka érdemi, elvi oldalára áttérve: négy évtized *migrációs folyamatainak fordulatait* elemzi, hozzávetőleg az 1980-as évektől 2020-ig, különös figyelmet fordítva a kelet-európai átalakulásokra. *Migrációs fordulaton azt értve, hogy a globalizáció és a piacosodás következtében megnőtt az el- és bevándorlások intenzitása, hatásának jelentősége, globálisan és a világ sok részében.* Ezáltal a migrációs folyamatról szóló diskurzusok is újra értelmeződtek, átalakultak, egyfelől blokkosítva és polarizálva a véleményeket, másfelől a szakmán túl is megosztva a közéletet, amelynek egyben mindez fontos témájává vált. A szerző mindvégig törekszik arra – mintegy az általa követett történeti szociológia módszerével –, *hogy a migráció materiális folyamatait és azokat a fogalmi-gondolati kereteket, amelyekben az elitek diskurzusai lejátszódtak és népesedéspolitikai jelentéseikben is kifejeződnek, együtt, kölcsönhatásukban vizsgálja.* A migrációs folyamatok demográfiai és társadalmi okai, tényezői jelentik a materiális összetevőket (III. fejezet 85-129. o.), de a hozzájuk kötődő, adott időszakbeli diskurzív változások, kognitív átalakulások egyaránt ható tényezői a folyamatoknak. A materiális viszonyokat

többszintű modellezéssel vizsgálja. Ebben főleg a demográfiai folyamatok, a külföldi tőkebefektetések, a jövedelmi szintek és változásai és a deruralizációs folyamatok alakítják a viszonyokat. A sokszintű folyamatban emberi világunk térbeli-földrajzi tagoltságából három szintet különböztet meg és jellemez a szerző: a globális szintet, továbbá az európai (II. 2.) és a kelet-európai (III. 3. és 4.) szinteket, amelyeket külön fejezetekben elemez.

Felfogásában *változó és változatos interakcióban állnak a materiális és a tudati összetevők, melyeket a globalizációban* – feltehetőleg innen az elmúlt negyven év jelentőségének kimetszése a történeti összefolyamatból – *nyitáspárti és migrációellenes politikai blokkok létrejöttéhez és küzdelmeihez vezettek.* A mű alapvető kutatói célkitűzése ezek megértése. Ars poeticáját idézve: „a történeti folyamatot a maga globálisan integrált dinamikus és interaktív totalitásába értékeltük, visszaállítva a kognitív és materiális folyamatok együttesét, és visszaadva a folyamatok interaktív és belső dinamikáját. Fontos azonban hangsúlyoznunk, hogy elemzésünkben semmilyen közvetlen és merev megfeleltethetőséget nem tételeztünk fel a tudati és a materiális folyamatok között, hanem egy totális történeti folyamat dinamikusan változó mozzanataiként kezeltük a változásokat” (25. o.).

Opponens *értékesnek tarja* – bizonyos szakkritikai és a kifejtés formáját, stílusát, nyelvi jellemzőit illető kritikája mellett is – szerző törekvését, amelyet a történeti társadalomtudományokon *belül* helyez el. Ebben ugyanis Meleghnél a szociológiai (társadalmi) oldal keresztmetszeti analízisei (demográfiai, gazdasági, kulturális tényezők) mintegy természetes módon egészülnek ki az időbeli folyamatok történeti elemzésével, továbbá a globális folyamatok közepette artikulált térbeli tagoltsággal. A klasszikus szociológia Comte féle igénye, amelyet a szerző a maga korában azért csak korlátozottan oldott és

oldhatott meg – tehát a társadalmi statika és a dinamika egyesítését – a szociológia, a statisztikai elemzések, a többváltozós modellezések fejlődése és a vilárendszer szemlélet következtében, stb., előrehaladt a társadalomtudományi megismerés. Melegh Attila dolgozata intencionálisan követi ezt a megismerési módszert, folyamatot, egy nagyon magas komplexitású konkrét jelenségegyüttes, a migráció bemutatása és értelmezése kapcsán. *Ez egyik kutatási eredménye:* a korszerű és adekvát módszertan alkalmazása tárgya, a migráció kutatása tekintetében. Gyümölcsöztetni tudta anyaga kezelésében a modernizációs-, a tranzíciós szociológia és a vilárendszerelmélet paradigmáit, F. Braudel történeti fogalmait (eseménytörténet és strukturális idő) és különösen Polányi Károly gazdaságszociológiai (kettős mozgás; fiktív áruk /munka, föld, pénz/) fogalmait. Ugyanakkor elismerésünk mellett is felvetünk egy fontos módszertani kérdést, az alkalmazott paradigmák összeférhetőségére vonatkozóan.

További valós *kutatási eredmények:*

ad 1.) Annak valószínűsítése, hogy a népesedéstörténeben fordulópont állhat elő. A *termékenység* lecsökkenése következtében 2050 körül véget érhet a népesség 3 évszázados rohamos növekedése, amelyben az *életkor tartama* megnő (tehát két demográfiai tényező is hat itt). Az agrárrendszerek és nagy családi háztartási alapú gazdaságok, illetőleg a társadalmi biztonságot gazdálkodási formáikba részben beépítő, majd a tőkés világgazdaságba reintegrálódó kelet-európai rendszerek piacosodása következtében előálló kihívások újszerűek lesznek, a szerző szerinti transznacionális munkaerőpiac létrejöttével együtt. Miközben a nyitáspárti és zárást hirdető politikai blokkok úgy egymás ellenfelei, hogy feltételezik a korábbi nyugati dominancia fennmaradását, egy olyan történelmi időszakban, amikor az megrendült. Ezen a

migrációs fordulóponton a két politikai blokk a régi beállítódásain mégsem lép túl: „A nyitási oldal a több bevándorlótól a gazdasági és jövedelmi potenciálok megőrzésén dolgozik és a piaci folyamatokban bízik a privilégiumok megőrzése szempontjából, miközben figyelmen kívül hagyja a versengési érzet növekedését és a kapcsolódó kulturális félelmeket. A zárást hirdető oldal a vélt társadalmi és kulturális ideálok megőrzésén és újraélesztésén fáradozik, miközben a migrációt mozgató struktúrák komolyabb átalakítását nem tematizálja” (296). Mondhatnám: nincsenek adekvát válaszaik – világítja át értően szerzőnk a helyzetet.

ad 2) Képes megragadni a különböző változók (vándorlás; egyenlőtlen csere; népesség; adó- és járulék a GDP %-ban; bevándorlók) történelmi dinamikáját és ezek nyomán fejlődési pályákat felrajzolni (Európa vonatkozásában: III. 2., Kelet-Európára nézve: III. 4. fejezetben: jólét-védő, elvándorló és ex-szovjet országok típusa).

ad 3) Annak bemutatása is kutatási eredmény, hogy a globális-lokális és a materiális-kognitív interakciók összjátékai hogyan vezettek Kelet-Európában és azon belül Cseh- és Észtország mellett Magyarországon (és részben Szlovákiában is), *a migránsellenes történelmi és politikai blokk egyik motorjává és megalkotójává*. Nemcsak a vegyesgazdaságinak tekintett államszocialista múlt biztonságának feladása és a szabadpiaci fundamentalizmus értékrendjére átálló elitek, hanem a médiabeli diskurzív formák tematikái, adott megközelítésmódjai is belejátszottak abba, ahogyan e térségben a humanista diskurzusok legyengültek, eljelentéktelenítődtek. Továbbá a gazdasági struktúráktól és intézményektől elszakítottan tekintett migráció értelmezések – egy absztrakt piaci kategória elgondolt hatásaként – az elit egy részénél sokáig a piaci és migrációs nyitást szorgalmazták, némiképp a közvélemény

ellenére, miközben mások még a menekültkérdést is besöpörhették a bevándorlásellenes megközelítésekbe (287-293. o.).

Az alkalmazott fogalmi hálóról

Szerző leleményes abban, hogy viszonylag egyszerűen, mértéktartóan definiálja azt a fogalmi hálót, amelyre empirikus elemzésiben és magyarázataiban szüksége lesz (I. 3. fejezet). Így a F. Braudel féle strukturális történelem (idő) és eseménytörténet együttes alkalmazását, egy történeti totalitás megragadása érdekében. Továbbá a lukácsi, *áruviszonyok által létrehozott eldologiasodásra*, amely a kalkulatórius kapitalizmus racionalitásformájában érvényes igazán. Leginkább a történelmi blokk, hegemonia-ellenhegemonia Gramsci-i fogalmának lesz jelentősége a kutatás módszertanának egyik bizonyítékaként és – mint láttuk – eredményeinek számbavételekor. Ami előzőt illeti, itt a történelmileg szerves, meghatározott struktúrák szükségszerű ideológiákat hoznak létre, melyek nem pusztán eszmei „csinálmányok”, mert embertömegek viselkedését motiválják, tudatosítják. Az anyagi erők és a tudati síkok változó és változatos interakciójában szerveződik a migrációs folyamat, és az azt támogató/ellenző/moderáló blokkok.

Lazábban kezelt, de azért érthető a piacosodás /másutt piacosítás/ fogalma, melyet a szerző a valódi árutermeléssel szembeállított, expanzív, túlterjeszkedő fogalomként fog fel. Olyanként, ahol a piacosodásnak társadalmi, ökonómiai jelenségeket korábbi viszonyrendszerükből „kiágyazó” hatása van. A „polányiáda”¹ további léptetőrugója a *fiktív áruk* – nem eladás céljára létrejött a föld, a munka, és a pénz termelési tényezői mellett, más termékek és szolgáltatások is lehetnek ilyenek) – kategóriájának bevezetése,

¹ A sokféle piaccgazdaság társadalmi formameghatározottságát negligáló megközelítéstől distanciálnám magam az idézőjeles terminussal.

melyet kiterjeszt a migrációra. Itt döntően nem a *beágyazott migráció* a fontos (a családintegrációs, tudományos, kulturális célokat szolgálóak, stb.), hanem a *fiktív áruként kezelt, globális és lokális munkaerőpiacokhoz kapcsolódó migráció*. Ennek a fogalomalkotásnak termékeny kapcsolódása van a szociológiai migráció kutatások nemzetközi, és hazai kutatásaihoz, ahol hálózati rendszerű, nemzetközi üzleti vállalkozásokként működtetett szervezetek, ügynökök, egyének nyereséggé formálják az üzletivé tett, elpiacosított el- és bevándorlásokat.

A kifejtés stílusa és formába öntése nem nevezhető sem olvasóbarátnak, sem könnyen érthetőnek. A hosszú, gyakorta feleslegesen dagályos leírások további olvasószerszerkeztői kezelést igényelnének: nyelvhelyességi korrekciókkal, tagolással (pl. tézisek 4. o. cím; 293. o. vagy mi a „a piaci magántulajdon” fogalma? 16.o. – nem sorolom), mondatai tömörítésével vagy szétírásával és a gyakori ismétlések szükségesre redukálásával. A kutatási és elemző-modellező munkafázist nem igazán követte a kifejtés fázisáé, ahol a problémák és az eredmények felöli összegzés egyenemű, de legalábbis egyeneműbb gondolatvezetése indokolt. Opponens éppen az itt lévő nehézségek következményének tekinti a szokatlanul terjedelmes, több mint négy ívnyi (90000ch) „Tézisek” közreadását. Igaz, ezen enyhít, hogy hét tézisben mind a diszkurzív mezőre, mind a tényekre, mind pedig a migrációs folyamat megítélésének blokkosodására nézve ad egy áttekintő táblázatot.

Kérdéseim:

1. Igen árnyaltak és módszertanilag is azok, a migrációt kiváltó materiális és szellemi-kulturális tényezők pluralizmusát bemutató elemzések. Ennek ellenére megkérdezném két állítás igazságát:

- ad 1) Fő folyamat maradt-e *globális történelmi szinten*, a migrációs áramlások térbeliségére nézve, *a délről északra irányuló mozgás?* – (ahogyan ezt a közvélekedésekben felfogják).
- ad 2) A Nyugat önképéhez sőt, identitásához is hozzátartozik, Arisztotelésztől indulóan Montesquieu-n át, de Hegelnél és Max Webernél is, hogy Nyugaton a magántulajdon, a kereskedelem és az árutermelés nyomában a szabadság virágzik, míg Keleten – ezek hiányában és parciális ellentétéként – a kollektívizmus és a keleti despotizmus. Ezen állapotok, vagyis a legfejlettebb mag országok vonzereje következtében jött létre a D → É, K → Ny irányú migráció? Amikor Melegh Attila állítja, hogy egy jelentős történelmi változásként, mégpedig az események és struktúrák egyfajta összetorlódásaként *lezajlott egy migrációs fordulat* (294. o.), akkor ezt ennek a hipotézisnek a cáfolataként kell-e felfognunk?

Vagy éppen ellenkezőleg, *a térségek szerinti* vizsgálat a fenti, fő trendet állító *hipotézist erősíti*, amikor azt mutatja, hogy 1990 után Kelet-Európából és Latin-Amerikából indultak ki nagy, a világszerte feletti elvándorlási hullámok? – figyelemmel a félperiférikus fejlettségi szintre (GDP/1fő = a világszerte 50-150%-a közé esik), az erős külföldi tőkebeáramlás, az iskolázottsági szint, stb. hatására (123-124. o.).

2. Az átlagos iskolázottsági évek növekedésével kapcsolatban miért tekintette szerző *meglepőnek*, hogy ez a migrációs állomány növekedését válthatta volna ki? – ami nem következett be (124. o. és u. ez Tézisek, 16. o.). Azért kérdezem, mert természetes beállítódásom szerint egy képzetlenebb népesség állomány persze, hogy jobban boldogul adott körülményei közepette, mint a kevésbé képzetlenek, iskolázottak.

3. A konkrét elemzésekben bemutatott a „legkülönbözőbb tényezők összjátéka, egybeesése” módszertani oldalával kapcsolatban kérdezem: ez az okkazonalizmus álláspontjának felvállalása-e, melyet kiegészíthet az esetlegességeket a modellezés módszerével meghaladó valaminő középszintű általánosítás? Ugyanis ha erről, és más módszertani vállalásról nincs szó, és valóban, ha a szociológia lemond mindenfajta társadalmi törvényszerűség kutatásáról, ahogy ezt Georges Gurvitch kimondotta (1957. *La Vocation actuelle de la sociologie*), akkor a tranzitológiai paradigma, a világrendszer teória, a marxi alapozású kritikai társadalomelméletek {Marx /tőkefelhalmozás/, Gramsci /szükségszerű ideológiák/, Lukács /eldologiasodás/}, a fejlődéselmélet, vagy a kettős mozgás Polányi féle törvényszerűsége, hogyan kapcsolható össze – lévén ezek törvénykutató, nomotétikus társadalomtudományi felfogások – az előzőekkel, a módszertani pluralizmussal? Összefér-e és hogyan e két különmeműnek látszó, és a dolgozatban egyaránt alkalmazott episztémikus pozíció? (Persze nem gondoljuk, hogy egyetlen helyes válasz adható kérdésünkre, de explicite kidolgozott válasz nélkül a szinkretizmus ismeretelméleti gyanúja fennforoghat).

Mindent figyelembe véve, javaslom a tisztelt Bizottságnak, hogy támogassa Melegh Attila számára az MTA Doktora cím odaítélését.

Szigeti Péter

Az állam- és jogtudomány akadémiai doktora /DSc./

A politikatudomány kandidátusa /CSc./

Budapest, 2023. március 8.

